

הזכות המוסרית להורשת הארץ

אור ישועה בין המצרים

פרשת מסעי, היא והפרשיות הסמוכות לה מלפניה ומאחריה, נקראות תמיד בימים קשים לישראל, ימים שבהם גבר אויב ו"כל רדפיה השיגוה בין המצרים"^א. אמנם ראה זה פלא, כתב השל"ה^ב, פרשיות אלו עוסקים ב"ניצוח ישראל להאומות וחילוק הארץ, והוא ההפך מעת רעה שבאותן הימים". בהתאמה זו שבין קריאת הפרשיות לצביון הימים ראה השל"ה סימן לבאות, שהרי עתידים ימי בין המצרים להפוך "מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב"^ג, וכשם ששתינו את כוס התרעלה בחטא המרגלים, בשני החורבנות הקשים ובשנות הגלות הארוכות והמרות, כך נזכה לכוס של ברכה שתהיה עולה על גדותיה – ולכל לראש לניצחון ישראל על אויביו ולשבתו בכל גבולות נחלתו. גם כשרב מאוד הקושי, ומסביב מכסים חושך וערפל את דרכנו, יש תקווה. יש שמש הזורחת אלינו צדקה ומרפא.

ובאמת, מה גדול הקושי. אכן, זכינו בדורנו למה שלא זכו דורות רבים, לקיים את מצוות יישוב הארץ במלואה הלכה למעשה, הן כיחידים היושבים על אדמתם והן כציבור הכובש ושולט בארצו, מחיל עליה ריבונות ישראלית ומפריח את שממותיה בכל אתר ואתר^ד. "ניצוח ישראל להאומות וחילוק הארץ" הם עבורנו עניינא דיומא, כבר למעלה משבעים שנה. ועם זאת, כבד מאוד הוא המחיר. דם רב עד מאוד נשפך במלחמות ישראל, ממלחמת השחרור ועד אחרון המבצעים כנגד אויבינו מבית, "זה העם לא היה"^ה, המזנבים בנו ומקיזים את דמנו זעיר כאן וזעיר שם – וטרם זכינו למגרם כליל. רק בימים אלו ליווינו לקבורת עולמים קרוב לשבעים מחיילינו, קדושים אשר בארץ המה, ה' ייקום דמם^ו. במסירות נפש של ממש אנו מיישבים את הארץ. בדם ובדמעות.

וכן בדיון, שאף שאין לך מצווה בתורה שמחייבת אותנו למסור נפשנו עליה לכתחילה, ואף בשלוש החמורות אין אנו מצווים לקדש ה' במיתתנו אלא אם אין לפנינו כל ברירה אחרת, הרי במצוות יישוב הארץ מסירות הנפש היא מגדרי המצווה הפשוטים. כל המצוות ניתנו לנו

^א איכה א ג.

^ב מסכת תענית, תורה אור, ג.

^ג אסתר ט כב.

^ד השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם, עשין, ד. וראה בשיחה הקודמת בהרחבה.

^ה ישעיהו כג יג.

^ו הדברים נאמרו בעיצומו של מבצע "צוק איתן" ברצועת עזה, שנת ה'תשע"ד.

כדי שנקיימן בדרך הטבע, ואין לך מלחמה שאין בה הרוגים, ואין לך כיבוש שאינו דורש מסירות נפש, וכבר כתב על כך מרן הרב זצ"ל:

שהרי מעיקר הדין חייבה אותנו התורה לעסוק בזה אפילו על ידי מלחמה, ובדרך הטבע במלחמה יש תמיד סכנת נפשות, וכל המצוות שבתורה כתוב בהם "וחי בהם" מה שאין כן בכיבוש הארץ.^ז

אכן, ארוכה וקשה הדרך, וההצלחה תלויה בגורמים רבים. מספר הרב מימון זצ"ל איך נשא ונתן לפני מרן הרב זצ"ל בשאלה מדוע אין מברכים על מצוות יישוב הארץ תיכף כשזכה אדם מיישראל לעלות אליה ולחונן עפרה, והשיב לו:

כי לפי דעת הרמב"ן מצוות הישיבה בארץ ישראל היא רק מעין התחלת מצווה, והמשך המצווה ותכליתה הוא כמו שכתב רמב"ן בלשונו הטהור בהשגה לספר המצוות: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה", וזוהי התכלית היסודית של מצוות ישיבת ארץ ישראל, לגאול את האדמה מידי זרים ונכרים ולכבוש אותה, וגם להחיותה ולהפרותה ולהושיב את נשמותיה ולבנות חורבותיה. וכיוון שזה תלוי גם בגורמים חיצוניים, הרי זה כמו שכתוב ברשב"א בתשובותיו^ח שאין מברכין על מצווה שאינה תלויה כולה ביד העושה. ומשום זה לא תיקנו ברכה על מצוות יישוב ארץ ישראל, כיוון שהישיבה בה נחשבת רק בתור התחלה לתכלית הנרצה, שאיננה תלויה כולה בדינו.^ט

גורמים חיצוניים רבים מעורבים בהורשת הארץ. עוצמתם של הגויים היושבים בה, הסכמת האומות מסביב, היכולת הצבאית והכלכלית, רוח הלחימה בשורות הצבא וכושר העמידה בעורף האזרחי, ועוד כהנה וכהנה. אמנם אם נתבונן בכך, נמצא שלגורמים הרבים שורש אחד – שדווקא אינו חיצוני ואינו תלוי באומה אחרת או בהתרחשות ממשית כלשהי, אלא פנימי, תלוי בנו ונתון לבחירתנו. בגורם הזה, שהוא שורש הגאולה כשם שהוא שורש הגלות^י, נעסוק בשורות הבאות.

^ז ויקרא יח ה, וראה יומא פה, ב.

^ח חזון הגאולה, עמ' רכב.

^ט ח"א סימן יח.

^י פניני הראי"ה, עמ' 327. תשובה זו נדפסה גם בסוף ספר קיצוש"ע, הוצאת מוסד הרב קוק.
^{יא} במטבע דברי החבר בספר הכוזרי (א: עז): "וזהו שורש ההאמנה ושוורש הכפירה כאחד".

האמונה בצדקת הדרך

כשהיו כפות רגליהם של שבטי ישראל עומדות על קרקעו החרבה של נהר הירדן, בעוד עיניהם חוזות בפלא נד המים הגדול שקפא במקומו "הרחק מאד מאד העיר"²¹, עמד יהושע והתרה בהם במילים אלו:

דעו על מה אתם עוברים את הירדן, על מנת שתורישו את יושבי הארץ מפניכם שנאמר והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם וגו'. אם אתם עושין כן מוטב, ואם לאו באין מים ושוטפין אותיכם. מאי אותיכם? אותי ואתכם.²²

דעו – רמז לכך שעיקר קיומה של המצווה הגדולה המוצבת לפתחו של כלל ישראל בסמוך למעבר הירדן תלוי בדעת. מי שאינו יודע מאין בא, לאן הוא הולך ועל מה הוא נלחם לא יוכל לעמוד בקשרי המלחמה ולנחול ניצחון מוחלט. שבע שנים ארך כיבושם של אותם חבלי ארץ שעלה ביד ישראל להורישם, אך שנים ארוכות הרבה יותר צריכות עוד לחלוף בטרם תיבנה בקרבנו התודעה הפנימית שתייצר את האמונה בצדקת הדרך ותאפשר לנו להשלים את המשימה. משרד הביטחון, כך מסתבר, תלוי במשרד החינוך. הא בלא האי לא סגי. וכשאינן שני המשרדים הללו משלבים זרועות, התוצאה קשה. "ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם והיה אשר תותירו מהם לשפכים בעיניכם ולצנינם בצדיכם וצרתם אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה". מעשים שבכל יום²³. ובמובן מסוים, צודקים דברי הטוענים: "אין פתרון צבאי". אכן, הרמטכ"ל אינו מחזיק במגרת שולחנו את הפתרון לבעיה. יחידות מובחרות, חטיבות חי"ר ושריון, טייסות קרב – לא הן יכריעו את המלחמה בהעדר אמונה מגובשת בכך שאין אנו רודים בעם אחר ואין אנו חומדים לעצמנו את נחלתו של אחר. כוח הזרוע לא יחפה על חסרון הדעת. הרי אין אנו עם של שודדים, אלא בכוח הזכות האלוקית אנו באים.

הזכות המוסרית

רמז נוסף לכך ניתן למצוא בסמיכות הפרשיות שבין הורשת הארץ לערי המקלט:

וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם עברים את הירדן ארצה כנען. והקיתם לכם ערים ערי מקלט תהיינה לכם ונס שמה רצח מכה

²¹ יהושע ג טז.

²² סוטה לד, א.

²³ וביאר בעל אורי החיים הקדוש, שאם לא נקיים את מצוות הורשת הארץ במלואה, אזי לא רק שלא נזכה להוריש עוד, אלא שהגויים יצירונו גם באותם חבלי ארץ שזכינו להוריש. ובדבריו: "פירוש, לא מלבד שהחזיקו בחלק מהארץ שלא זכיתם בו, אלא גם חלק שזכיתם בו, לומר קומו צאו ממנו".

נפש בשגגה. והיו לכם הערים למקלט מגאל ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט.

יש לשאול: מה עניינן של ערי מקלט ועל שום מה נידון הרוצח בשגגה לגלות ממושכת? והרי סוף סוף לא עשה את המעשה בכוונת זדון, ומדוע נשתנה דינו מזה של כל חוטא בשגגה? אלא שאין שפך דם ככל העבירות. במצוות ערי מקלט מחנכת אותנו התורה לערכם של חיי אדם, ומודיעה לנו שאם אתרע מזלו של אדם לשפוך דם האדם בשגגה – אין זאת אלא שערך החיים עצמו מזולזל אצלו. אין בלשון התורה הבחנה בין רצח להריגה, כלשון החוק, אלא גם ההורג בשגגה – רוצח הוא. רוצח בשוגג.

דרכו של עולם שפגם חינוכי־מוסרי אינו נחלת היחיד, אלא צומח מתוך הקרקע הציבורית. על כן אנו מוצאים דיספרופורציה באופן שבו פוזרו ערי המקלט בנחלת ישראל: שלוש ערים בעבר הירדן המערבי, מקום מושבם של תשעה מטות וחצי המטה, ושלוש ערים בעבר הירדן המזרחי, מקום מושבם של שני מטות וחצי המטה בלבד. הכיצד? משיב רש"י^{טו} בשם הספרי:

אף־על־פי שבארץ כנען תשעה שבטים וכאן אינן אלא שניים וחצי, השווה מניין ערי מקלט שלהם, משום דבגלעד נפישו [מרובים] רוצחים, דכתיב "גלעד קרית פְּעִלֵי אֲנֹן עֶקְבָה מַדָּם".

בגלעד שבמזרח הירדן היו הרוצחים מרובים. רוצחים ממש, במזיד. מתוך כך, הדעת נותנת שגם הרוצחים בשוגג יהיו מרובים ויש להקדים רפואה למכה ולהתקין עבורם מספר הולם של ערי מקלט^{טז}. כשאין ערך חיי האדם מבוסס בחברה, קורות יותר ויותר תאונות טרגיות הנובעות מרשלנות גרידא. (תושבי חבלי יהודה ושומרון יכולים להעיד על כך מעשה יום ביומו, כאשר השכנים הפלשתינאים מסכנים את עצמם ואחרים בנהיגה פרועה וחסרת מעצורים, הורגים אחרים ובעיקר נהרגים בעצמם בקלות בלתי נסבלת.)

מה בין ערי מקלט להורשת הארץ? אומרת המשנה:

^{טו} לה יד.

^{טז} ראה דברי המהר"ל בגור־אריה שם: "וקשה, והלא ערי מקלט לא נעשו אלא לשוגגים, ולא שייך דנפישו שוגגים... אבל נראה לי כי כל שוגג היה לו להיות נזהר שלא יהרוג, ולכך חייב גלות, דאם לא כן למה יגלה, דמה עשה, אלא שהיה לו להיות נזהר שלא יהיה חברו נהרג על ידו. ובגלעד נפישו רוצחים, אותם שהם מזידים, וממילא לא תמצא אף אחד מהם – אף הטובים שבהם – שהיה נזהר שלא יהרוג חברו בשוגג. ולפיכך, כמו שתמצא הרבה מזידין שהורגים במזיד, מכל שכן שהיו יותר הרבה שוגגים, שאין נזהרים שלא יבוא על ידם שפיכות דם. ולפיכך היה צריך להרבה ערי מקלט".

ואינו [=הרוצח בשוגג] יוצא לא לעדות מצווה ולא לעדות ממון ולא לעדות נפשות, ואפילו ישראל צריכין לו, ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה, אינו יוצא משם לעולם, שנאמר: "אשר נס שמה". שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו.¹⁷

וכן פסק הרמב"ם:

הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם ואפילו לדבר מצווה או לעדות, בין עדות ממון בין עדות נפשות, ואפילו להציל נפש בעדותו או להציל מיד הגייס או מיד הנהר או מיד הדלקה ומן המפולת, ואפילו כל ישראל צריכין לתשועתו כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם, עד מות הכהן הגדול.¹⁸

וקשה, והרי אין לך עבירה בתורה שאינה נדחית מפני פיקוח נפש – של יחיד, וכל שכן של כלל ישראל – חוץ משלוש החמורות, ומדוע לא יבטל אותו שר צבא ש"כל ישראל צריכין לתשועתו" עשה של "אשר נס שמה" מפני אותו פיקוח נפש גדול וחמור שתלוי בצווארו? וכן הקשה בתפארת ישראל:

מדכתיב "וחי בהם" – ולא שימות בהם" דמשמע שמותר לעבור כל עבירה שבעולם כדי להציל חברו, והרי כל המקיים נפש אחת מישראל הווי ליה כאילו הציל עולם מלא¹⁹, ואיך לא יהיה מותר לזה לעבור על איזה עשה כדי להציל כל ישראל אם הוא כיואב בן צרויה?²⁰

¹⁷ מכות ב: ז.

¹⁸ משנה תורה, הל' רוצח ושמירת הנפש ז: ח.

¹⁹ סנהדרין לז, א.

²⁰ מכות, שם (בעז, ב). האור-שמח על הרמב"ם (הל' רוצח, שם) רצה להשיב על שאלה זו באופן אחר: "כיוון שהותר דמו לגואל הדם – אין לו להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חברו מסכנה ודאית". וכן כתב גם בפירושו על התורה (משך-חכמה לשמות ד יט) בענייניו של משה, הנקרא לשוב מצרים בנימוק "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך", שמכאן מוכח "דאם היו חיים המבקשים את נפשו לא היה צריך לילך להוציא בני ישראל ממצרים, אע"פ שכל ישראל צריכים אליו אינו צריך להכניס עצמו בסכנה. אך דבריו קשים מאוד כפי שהקשה התפארת ישראל (שם): "וכי אינו מחויב להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל כל ישראל?" ואם כן הוא, כיצד מצאנו ידו ורגליו במציאות של עם הצריך לצבא? והרי בעצם גיוסו לצבא אדם מכניס עצמו לכל הפחות לספק סכנה, ולדברי המשך-חכמה הדבר אסור!

אלא פשוט שדיני מלחמה שונים בתכלית, וכפי שכתב מרן הרב זצ"ל במשפט כהן (סימן קמג): "דעל כרחך ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה ד'וחי בהם', שהרי גם מלחמת רשות מותרת, ואיך מצאנו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות ציבור שאני".

וכן פסק גם הציץ-אליעזר (חי"ג סימן ק) בשם מרן הרב: "כשם שהכלל של 'וחי בהם' לא חל במלחמה, כך מסתבר לומר שגם הכלל של 'וחי אחיך עמך' (ויקרא כה לו), שדורשים: 'חייך קודמים' (בבא-מציעא טא, א) גם כן לא חל במלחמה, אלא כל אנשי המלחמה כאיש אחד מחוייבים למסור כל אחד ואחד את

ותירך בהגהות אהבת־איתן:

כי מי הוא זה הרוצח עצב נבזה שיעמוד להם זכותו במלחמה לנצח האויב שלהם?^{כא}

וכעין זה כתב בעל ערוך־השולחן:

כיוון שנתגלגלה על ידו הריגת נפש רחוק הוא שיתגלגל זכות על ידו.^{כב}

הוזה אומר: לא הכישרון הצבאי לבדו יכריע את המערכה, אלא בעיקר הזכות המוסרית היא שתכריע. לא לחינם נקטה המשנה את יואב בן צרויה כדוגמה למי שכל ישראל צריכין לו ועם זאת אינו יוצא מעיר המקלט להושיעם, שכן יואב היה גיבור ישראל ושר צבא דוד, ועם זאת גם היה מי ששם "דמי מלחמה בשלם"^{כג} בהריגתם של אבנר ועמשא, שהייתה שלא לצורך ושלא על פי זכות. טוב לכלל ישראל שישומו בראשם מפקד פחות מוכשר, ובלבד שיהיה מוסרי יותר וראוי לסייעתא דשמיא. דווקא שעת מלחמה, המזמנת לנו שפיכות דמים, דורשת מאתנו רף גבוה במיוחד של ניקיון הכפיים וזכות מוסרית.

מקור נוסף ללימוד זה שוכן אף הוא בסמיכות לפרשתנו. בפרשת מטות מספרת התורה אודות מלחמת מדין, שבה בחר משה בכוח צבאי מצומצם של "אלף למטה"^{כד} בלבד על מנת להינקם את נקמת בני ישראל ואת נקמת ה' מאת המדינים^{כה}. הרמב"ן מבאר את טעם הדבר:

נפשו בעד הצלת חייו של משנהו. וגם דבר זה נכנס גם כן בכללי הלכות ציבור, ובגדר הנהגת המדינה ותקנתה. דין התורה בזה הוא שבמלחמה ובשדה קרב אין דין של 'וחי בהם' ואין דין של 'חייך קודמים', אלא כשם שפוסק הרמב"ם בפרק ז מהלכות מלכים הלכה טו ד'מאחר שייכנס בקשרי המלחמה יישען על מקווה ישראל... ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זיכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה'. כך הדין הוא שצריך למחות מלבו זיכרוננו הפרטי ולהתאחד כגוף מרכזי אחד עם כל חבריו הלוחמים והנמצאים בשדה הקרב, באופן שכל אחד ואחד מחויב לחרף נפשו להציל את חברו מסכנה אפילו כשמכניס את עצמו על ידי כך בוודאות לידי סכנה, ולא רק שכשחברו נמצא בסכנה ודאית, אלא גם לרבות אפילו כשנמצא בספק סכנה" (ובתשובה זו התיר אפילו לסכן חיילים רבים למען חייל אחד הנתון במצוקה).

ובאיגרות ראי"ה (ח"ג עמ' רנט) הוסיף ביאור: "שכל זמן שהיחיד עומד במערכה בכלל הציבור חל עליו חובת ציבור דדוחה פיקוח נפש שהיא דוחה כל המצוות, קל וחומר דכל המצוות נדחים מפניה".

נוסף על כך, יש להקשות על דברי המשך־חכמה מצד אחר: "וכי אסור לישראל לסגור הדלת בעד גואל הדם עד שיציל הלה כל ישראל? (תפארת ישראל, שם)

^{כא} מכות, שם.

^{כב} חושן־משפט תכה: נו.

^{כג} מלכים א' ב ה.

^{כד} לא ד.

^{כה} שם ב-ג.

לא שלח שם כל עם הצבא ואף־על־פי שהיו המדיינים עם רב והערים בצורות גדולות מאוד. והטעם, כי הנכשלים בבנות מואב היו רבים ואינם ראויים לנקמת ה', על כן

בחרו אנשים צדיקים וידועים לשבטיהם.^כ

סוף דבר, מלחמת הורשת הארץ ויישובה היא מלחמת חיים, וכדי לנצח בה אנו צריכים להיות מאותם "הדבקים בה" אלקיכם חיים"^כ. מלחמתנו איננה מכוונת לשפוך דם ולהרוג, אלא להוסיף חיים בעולם בכמות ובאיכות, להתהלך לפני ה' בארצות החיים^כ. מימות יהושע בן נון, עבור דרך דורו של יואב בן צרויה ועד ימינו אנו, הולך ומתברר בצורה שאין להתכחש לה כי לא הכוח הצבאי לבדו הוא המכריע – כי אם הכוח הרוחני, המוסרי, התודעתי. "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה' כ"ט – וכביאור הגמרא^ל: לא בחיל וכוח בלבד, אלא בתנאי שתצורף אליהם רוח ה', ועל ידה ננצח בחיל ובכוח. ככל שנוסיף אומץ בתודעת ייעודנו ובטהרתנו המוסרית, כן נזכה לניצחון השלם וננחל את כל חבלי ארצנו מתוך שלום והשקט. "באלקים נעשה חיל והוא יבוס צרינו"^{לא}. אמן, כן יהי רצון.

^כ שם ו.

^כ דברים ד ד.

^כ ע"פ תהלים קטז ט.

^כ זכריה ד ו.

^ל ברכות יב, ב.

^{לא} שם ס יד.